

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.04.065>

Гукалова І. В.
Покляцький С. А.
Лейберюк О. М.

0000-0002-4664-4480,
 0000-0001-5602-9898,
 0000-0002-0931-5055,

Швайко В. М.
Кушнір А. С.

0000-0002-5457-5569,
 0000-0001-8995-1467

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Соціальні передумови змін аграрної практики домогосподарств в окремих громадах Київського Придніпров'я¹

УДК 631.1:316.42(477.41/.42)(045)

Повномасштабне російське вторгнення створило серйозні виклики для агросфери та життя сільських мешканців Київського Придніпров'я, особливо в громадах, які постраждали від тимчасової окупації і відчувають щоденні небезпеки від обстрілів. Мета дослідження — узагальнити результати перцепційної оцінки потенціалу відновлення аграрної сфери та дослідити адаптацію мешканців до змін, що відбуваються через аналіз якості життя і міграційних намірів до та після російського повномасштабного вторгнення. Дослідження базується на анкетуванні представників громад. Результати показують, що війна звузила можливості на ринку праці та підвищила роль сільського господарства у формуванні добробуту сімей. Аграрний сектор зберігає відносну стабільність — населення продовжує обробляти землю на тих самих площах, кардинально не змінюючи структуру посівів чи види свійських тварин. Проте травматичний досвід війни змушує мешканців шукати стабільніші за аграрний сектор сфери діяльності. Критерії якості життя змінилися в бік пріоритетності задоволення базових потреб людей і особистої безпеки. Міграційні настрої на залишення власних домівок посилилися незалежно від близькості до державного кордону з агресором чи досвіду окупації, зокрема респонденти з Черкаської області найбільш готові до переїзду. Тому Київське Придніпров'я може зіткнутися з географічним перерозподілом аграрного виробництва від регіонів з високою міграцією до безпечніших територій. Майбутні дослідження мають бути зорієнтованими на вивчення можливостей аграрної «реколонізації».

Ключові слова: стійкість аграрної сфери, російсько-українська війна, якість життя, анкетне опитування, домогосподарства, територіальні громади, Київське Придніпров'я.

¹ Дослідження проводилися в рамках НДР «Резильєнтність та потенціал відновлення аграрної сфери територіальних громад Київського Придніпров'я, що постраждали від російської агресії» конкурсу грантів НАН України дослідницьким лабораторіям/групам молодих вчених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у 2024–2025 рр. (№ державної реєстрації 0124U002053).

Цитування:

Гукалова І. В., Покляцький С. А., Лейберюк О. М., Швайко В. М., Кушнір А. С. (2025). Соціальні передумови змін аграрної практики домогосподарств в окремих громадах Київського Придніпров'я. *Український географічний журнал*, 4 (132), 65–80. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.04.065>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025.

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Актуальність теми дослідження

В умовах війни в Україні дедалі більше актуалізується проблема забезпечення збалансованого (стійкого) розвитку аграрної сфери, яка продовжує займати провідні позиції як в економіці, так і у свідомості українців [1]. Пріоритетною ця проблема є у природно-господарських регіонах, які першими відчули на собі російське повномасштабне вторгнення у лютому 2022 р., внаслідок чого їхній аграрний простір набув рис глибокої фрагментації, а населення і соціальна сфера продовжують потерпати від обстрілів. Такі регіони відразу зазнали великих втрат від недовикористання власного транзитного потенціалу (утворення «логістичних тупиків» в українсько-російському і українсько-білоруському прикордонні або поблизу лінії бойового зіткнення), зменшення туристичної та інвестиційної привабливості, релокацію населення та бізнесу.

Одним з них є Київське Придніпров'я, громади якого і після деокупації продовжують реагувати на ті чи інші виклики налагодженому ритму та особливостям життя населення. Серед викликів сьогодення регіону: зменшення горизонту планування і небезпека від обстрілів або можливого повторного вторгнення, руйнування підприємств і розрив налагоджених ланцюгів виробництва, забруднення вибухонебезпечними предметами угідь, зростання собівартості виробництва, падіння збуту, відтік кадрів через вимушену міграцію чи мобілізацію, одночасне прибуття вимушених мігрантів з інших територій.

Дослідження досвіду життя населення у регіоні під час війни, включаючи вивчення впливу на зайнятість, стиль життя, сільське господарювання, працевлаштування, зміни міграційних установок із застосуванням соціологічних методів є вкрай актуальними. Вони впливають на здатність громад впоратися із сучасними ризиками і загрозами їх економічній, соціальній та екологічній стійкості. Це важливо тому, що через воєнний стан статистичні дані про зміни в аграрному секторі, соціальній сфері та рухливість населення відсутні. Проведене анкетне опитування щодо значущих для населення змін і проблем розвитку є необхідним інструментом комплексного дослідження соціально-економічних трансформацій, форму-

вання стратегій повоєнної відбудови і відновлювальних заходів.

Стан вивчення питання, основні праці

Як зазначають закордонні науковці, сільські громади у будь-якій європейській країні і в мирній обстановці стикаються з великими викликами, спричиненими соціальними, економічними та екологічними трансформаціями Антропоцену. Деякі з них успішно адаптуються до них і розвиваються позитивно, навіть незважаючи на те, що розташовані в регіонах, де демографічні зміни або структурні трансформації в аграрному секторі обіцяють невизначене майбутнє сільському населенню [2]. За думкою британських вчених, резильєнтність (стійкість) громад зумовлюється не окремими ізольованими факторами, а інтенсивністю взаємозв'язку різноманітних умов і атрибутів сприяння стійкості (*resilience-promoting conditions and attributes*) [3]. Ці специфічні умови, які забезпечують адаптивність як територій чи спільнот, так і сфер діяльності давно знаходяться в центрі уваги представників різних галузей знань, зокрема географів. Проте значення концептуалізації й операціоналізації понять «стійкість» чи «вразливість» територій/сфер діяльності суспільства кратно зростає через усвідомлення наслідків війни. Актуальність оцінювання аспектів стійкості аграрної сфери і населення підвищується і через те, що напередодні російського вторгнення відбулася реформа децентралізації. Відтак нові територіальні громади продовжують звикати до змін у повноваженнях і фінансуванні місцевого розвитку, раніше не притаманних сільським радам, триває переформатування регіональних ідентичностей, поруч з цим повсюдно проводяться масштабні заходи з відновлення.

Проблемам сучасного розвитку аграрної сфери та сільської місцевості присвячено значну кількість наукових праць. Особливу увагу викликам соціально-економічному розвитку окремих сільських територій в останнє десятиріччя приділено географами, зокрема М. О. Барановським і О. В. Барановською [4], Д. С. Мальчиковою [5], В. П. Нагірною, Л. Г. Руденком [6], А. В. Марущинцем [1], І. В. Гукаловою [7], Л. М. Воловик [8], А. І. Доценком [9] та ін. Моніторингові соціологічні дослідження

настроїв громадян також стають цінним джерелом інформації про стан тих чи інших сфер, в Україні цим ґрунтовно займаються колектив Інституту соціології НАН України на чолі з Є. І. Головахою [10–11], Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України [12], Національний інститут стратегічних досліджень [13], недержавні дослідницькі агенції — Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова [14], Info Sapiens [15], Київський міжнародний інститут соціології [16] та ін. Однак залишається важливим отримання додаткових відомостей, які можуть слугувати для оцінювання стійкості (адаптивності) аграрної сфери в постраждалих від війни громадах через перцепцію цих проблем місцевим населенням і безпосередні спостереження.

Мета і методи дослідження

Мета дослідження — узагальнити результати перцепційної оцінки потенціалу аграрного розвитку і значення аграрної сфери для домогосподарств та дослідити особливості адаптації мешканців крізь призму відчуття ними місцевих проблем, аналізу аспектів, що мають значення для якості їх життя та міграційних намірів до і після повномасштабного російського вторгнення. Дослідження базується на системному підході, який дозволяє розглядати сприйняття актуальних проблем і змін у розвитку аграрної сфери як цілісне багатоаспектне явище. Окрім власне анкетування було використано описово-аналітичний метод і метод порівняння, картографічний метод і метод «кейс-стаді», чим забезпечено відбір, опрацювання та інтерпретацію масиву щодо стійкості (адаптивності) розвитку модельних громад.

Інструмент дослідження — попередньо розроблена анкета, яка містила 17 запитань різних типів, зокрема розрахованих на оцінку за шкалою. Змістовно вони торкалися:

- 1) соціально-економічного стану і основних проблем розвитку громад;
- 2) можливостей зайнятості та змін у працевлаштуванні внаслідок війни;
- 3) ролі сільського господарства у формуванні добробуту родин та змін у сільськогосподарській діяльності;
- 4) міграційних настанов респондентів до і після повномасштабного вторгнення (<https://surl.li/tsumxz>).

Проведене дослідження постулюється авторами виключно як засіб «розвідки», який у поєднанні з іншими підходами і методами, є складовою комплексного географічного дослідження резильєнтності аграрної сфери Київського Придніпров'я, яке, окрім опитування та аналізу його результатів, включає аналіз механічного та хімічного впливу на ґрунтовий покрив території, а також аналіз та порівняння статистичних показників окремих галузей аграрної сфери до початку широкомасштабного вторгнення та після деокупації. Наукова новизна дослідження, що висвітлюється у цій статті, полягає в адаптації соціологічних підходів для цілей географічного дослідження проблем стійкості аграрної сфери у постраждалих від війни громадах з отриманням емпіричних даних. Це сприятиме розвитку теорії просторової резильєнтності територій, які знаходяться в особливих умовах.

Виклад основного матеріалу

Опитування щодо резильєнтності та потенціалу відновлення аграрної сфери територіальних громад Київського Придніпров'я, що постраждали від російської агресії, було проведено з вересня 2024 р. по липень 2025 р. в 34 територіальних громадах Київського Придніпров'я. У ньому взяли участь 179 респондентів (33 респондента з Житомирської, 37 — з Київської, 47 — з Черкаської і 62 — з Чернігівської області) (рис. 1) [17]. Використані інструменти особистих інтерв'ю «віч-на-віч», паперового та онлайн-опитування. Максимальна статистична похибка вибірки при довірчій ймовірності 95 % становила 7,32 % [18], що знаходиться в діапазоні прийнятних соціологами меж. Більшість опитаних — мешканці сіл і селищ (72 %), решта 28 % містян пов'язана з селом, переймається сільськими проблемами і може сприяти їх вирішенню.

Особисті інтерв'ю «віч-на-віч» проводилися авторами під час польових досліджень у межах територіальних громад у вересні–жовтні 2024 р. (Київська, Чернігівська та Житомирська обл.) та липні–серпні 2025 р. (Черкаська, Київська та Чернігівська обл.). Під час виїздів до громад організовувалися зустрічі з представниками місцевого самоврядування, керівниками аграрних підприємств, старостами старостинських округів, фахівцями з питань соціально-економічного розвитку, а також з активними жите-

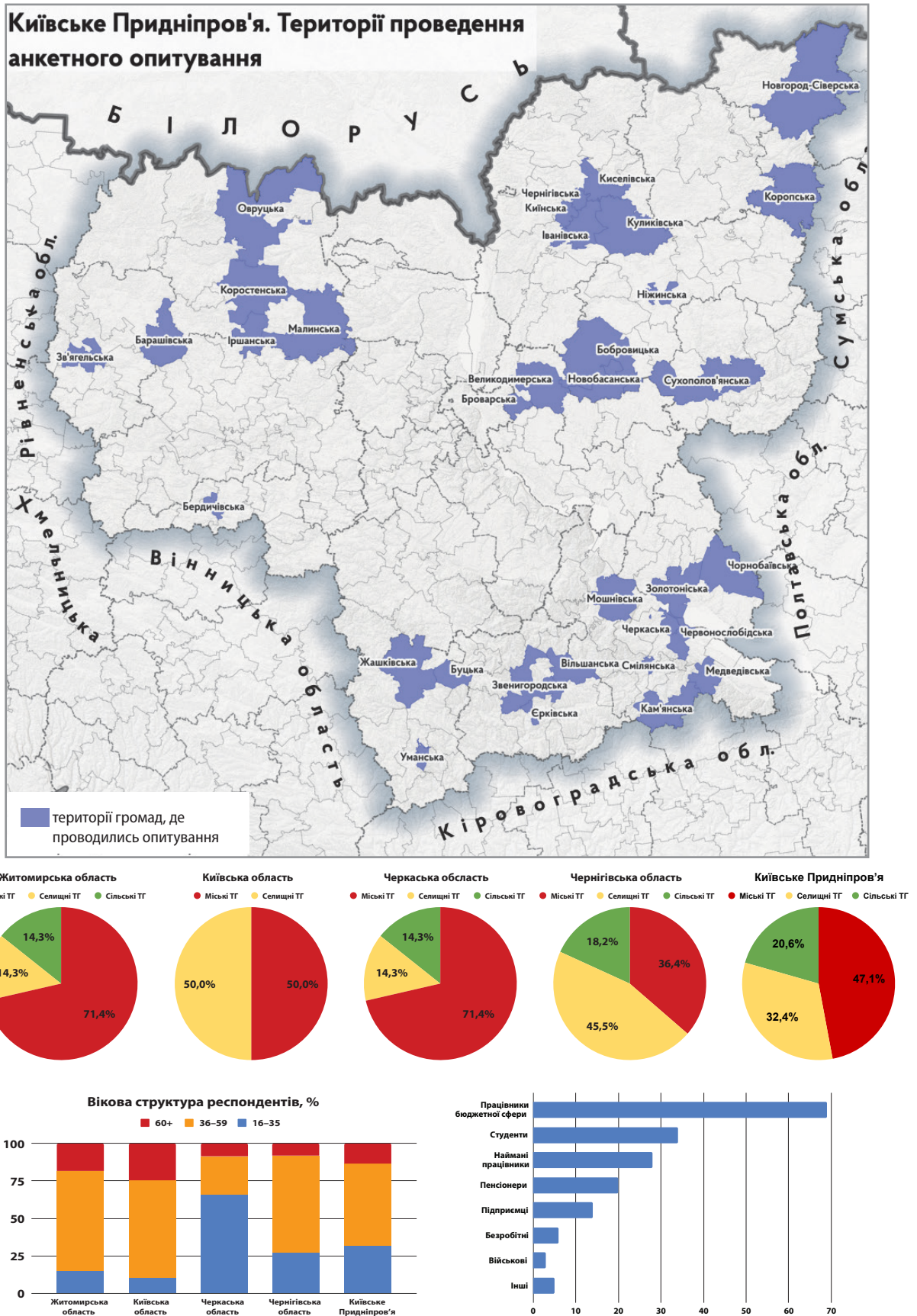

Рис. 1. Київське Придніпров'я. ОТГ, де проводилось анкетне опитування для потреб дослідження

лями, що залучені до громадських ініціатив. Це дозволило уточнити локальні особливості функціонування аграрної сфери, проблеми зайнятості населення та рівень соціальної адаптації до умов війни.

Проведені зустрічі та бесіди створили підґрунтя для апробації переліку питань анкети шляхом опитування місцевого населення

у межах Великодимерської, Новобасанської, Бобровицької, Киселівської, Київської та Малинської громад, які були обрані як модельні з огляду на різний рівень ураженості воєнними діями, аграрну спеціалізацію та демографічну структуру. Опитування поєднувало елементи очного інтерв'ювання та самостійного заповнення анкет мешканцями.

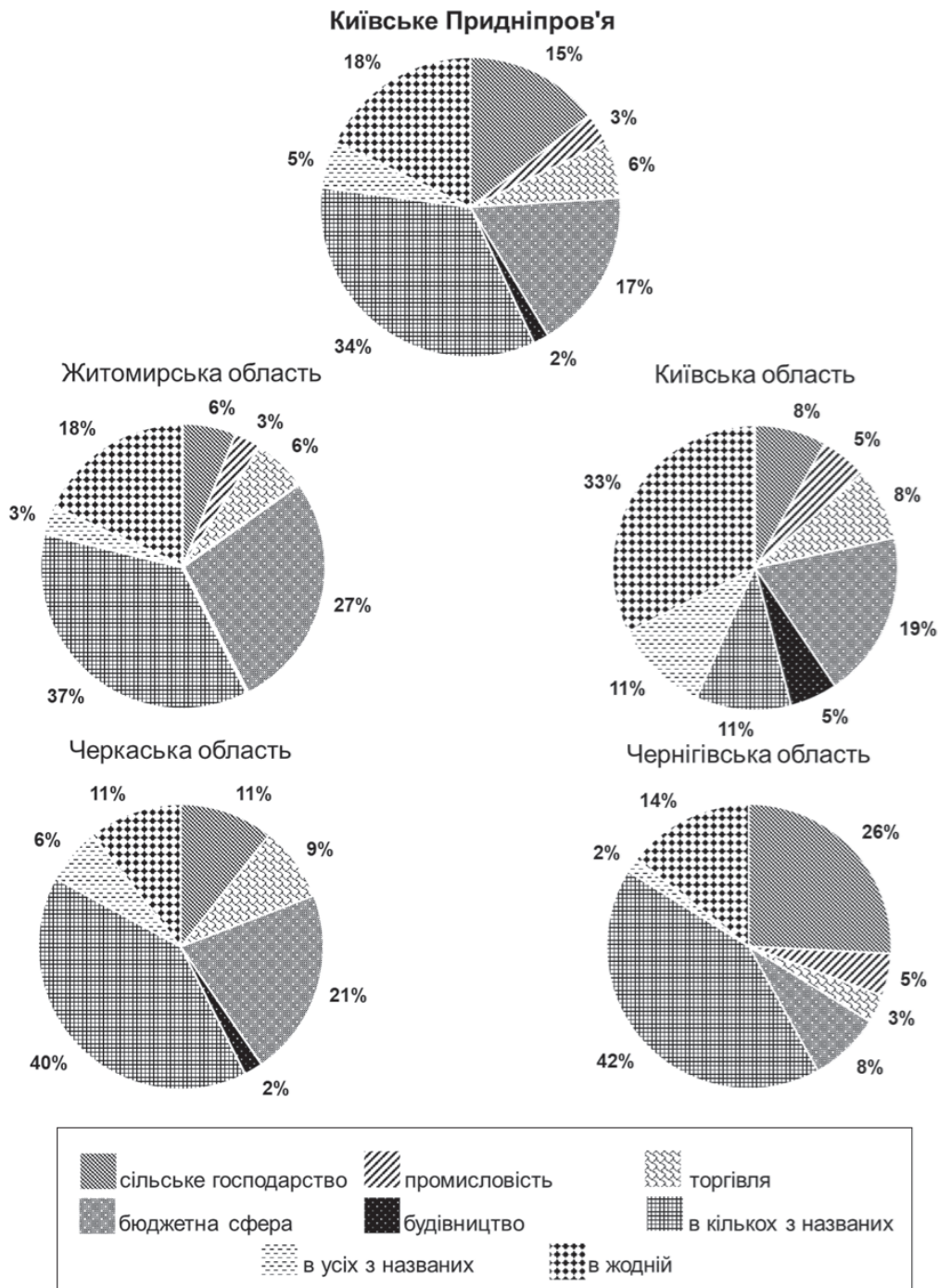

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «У яких сферах діяльності Ви могли б працевлаштуватися у вашій громаді?», %

Паралельно із польовим етапом дослідження було проведено онлайн-анкетування: посилання на Google-форму розміщувалося на офіційних сторінках громад у соціальних мережах, а також у створених у месенджерах місцевих групах жителів Київської, Житомирської, Чернігівської та Черкаської областей. Це дало змогу розширити контингент респондентів, охопивши зокрема осіб, які тимчасово виїхали за межі своїх населених пунктів, але залишаються пов'язаними з ними соціально чи економічно. Такий підхід сприяв отриманню більш репрезентативного зрізу суспільних настроїв, дозволив залучити молодь та активні верстви населення, які частіше користуються цифровими каналами комунікації.

Отримані в результаті інтерв'ю та анкетування дані лягли в основу якісного аналізу сприйняття мешканцями стану аграрної сфери, оцінки змін у способі життя, соціально-економічній активності, а також формування уявлень про можливості відновлення місцевих економік і громад після війни.

У дослідженні взяли участь 105 жінок і 74 чоловіків, що відповідає співвідношенню 58 % і 42 %. Жінки були більш активними у громадах всіх областей Київського Придніпров'я за виключенням Черкаської, де співвідношення респондентів було зворотнім (42 % жінок і 58 % чоловіків). Вікова структура вибіркової сукупності дозволяє казати про переважання категорії 36–59 років у більшості громад, за виключенням Черкаської області, яка показала більшу активність молодшої (16–35 років) групи опитаних. З погляду на дослідження питань соціально-економічної адаптації і в контексті аналізу змін в аграрній сфері протягом війни, погляд досвідченої і вимогливої до умов життя групи середнього віку є особливо важливим.

Серед опитаних більшість третини склали працівники бюджетної сфери, п'ята частина — студенти, 28 осіб (16 %) — наймані працівники та 14 осіб (11 %) — підприємці. Також в опитуванні взяли участь військові (3 %). 5 % респондентів позначили себе як безробітні та працюючі в інших сферах. Узагальнені дані щодо «портрету» респондентів та їхніх відповідей на питання наведені за посиланням [19].

Як відомо, соціально-економічні, екологічні, а також культурні особливості територіальних спільнот сприяють зберіганню і ретрансляції

певного способу життя людей, їх адаптованості до тих чи інших умов, таким чином визначаючи резильєнтність. Очікування від місцевого ринку праці, думка щодо стану справ із працевлаштуванням на місцевому ринку праці посідають чи не перше місце в ряду маркерів адаптації. Через це, питання «У яких сферах діяльності Ви могли би працевлаштуватися у Вашій громаді» було зорієнтовано не тільки на розкриття рівня диверсифікованості ринку праці, але й на рівень активності і залученості працівників, їх думку щодо особистих можливостей отримати роботу в певних сферах. Респонденти висловили такі думки:

- 34% опитаних потрапили до категорії тих, хто потенційно цікавитиметься працевлаштуванням у кількох сферах діяльності — таких найбільше у Чернігівській області (42 %) і найменше — в Київській (рис. 2). Отже, третина респондентів розуміють нестабільність та ризики і прагнуть розширити свої можливості заробітку (особливо там, де ринок праці не пропонує різноманітного вибору). Багатопрофільність розглядається як захисний механізм від втрати конкурентоспроможності, а працівники з досвідом в різних сферах є цінними для роботодавців. Такі цифри свідчать про адаптивність мешканців до мінливих умов та їхню готовність розвиватися і навчатися.

- Більшість респондентів не розглядають сільське господарство як перспективну сферу зайнятості, перспективною для себе її вважають лише 15 % (їх найбільше у Чернігівській і Черкаській області і найменше — у Житомирській). Відбувається це через класичні причини — асоціації успіху із міським способом життя та несільськогосподарськими професіями, стереотипи низьких доходів в аграрній сфері або відсутності можливостей для розвитку. У багатьох громадах на це накладаються фізичні руйнування інфраструктури, мінування та небезпеки, неможливість довгострокового планування, втрата стабільних ланцюгів поставок та збуту продукції, що змушує звертатися до більш передбачуваних сфер діяльності, часто у містах або за кордоном.

- Звертає на себе увагу доволі високий відсоток тих, хто не бачить себе у жодній сфері у своїй місцевості: таких найбільше у пристойних громадах Київської області, яка має доволі диверсифіковану економіку. Хоча зворотною

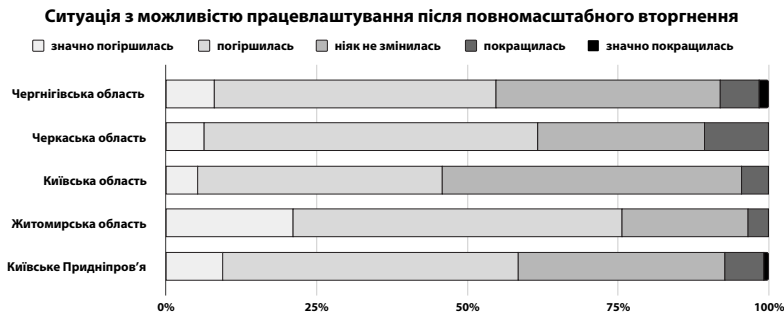

Рис. 3. Сприйняття ситуації з працевлаштуванням після початку повномасштабного вторгнення рф, %

стороною цього може бути впевнене бачення цими ж людьми себе на ринку праці міста Києва, потреби якого задовольняються за рахунок мешканців приміських громад.

- 17 % респондентів бачить себе у бюджетній сфері, але це пов'язано із високим відсотком вже працюючих там і не маючих бажання щось змінювати.

Відповіді на запитання «Як змінилася ситуація з можливістю працевлаштування у Вашій громаді після широкомасштабного вторгнення рф?» демонструють певну стурбованість — переважна більшість опитаних (за виключенням представників столичної області) відчула погіршення ситуації. Те, що більше третини респондентів не відчули змін, або відчули позитивні зрушення (таких більше у Київській і Черкаській областях) свідчить про скорішу адаптацію окремих, у т. ч. аграрних, підприємств і бізнесу, які демонструють технологічну гнучкість, меншу залежність від складної логістики тощо (рис. 3).

Важливими є соціоментальні виміри наслідків та реагувань, особисті занепокоєння та відчуття місцевих мешканців глибини місцевих проблем. Відповідаючи на запитання «Які економічні проблеми є найбільш гострими для Вашої громади?» із запропонованими варіантами відповідей, респонденти найчастіше згадували низький рівень доходів, низький рівень якості доріг і високі комунальні платежі. Це вказує на системну проблему з рівнем життя місцевого населення та на його обмежені економічні можливості. Низька якість місцевих доріг впливає на економічну активність, доступ до послуг, залучення інвестицій, високі комунальні платежі створюють тиск на сімейні бюджети, що зменшує купівельну спроможність та можливості людей інвестувати у власний розвиток. Особливо гострими ці проблеми вважають респонденти з Житомирської і Чернігівської областей (рис. 4).

Також на постраждалих від війни територіях помітно відчутна проблема безробіття — респонденти відмічають, що люди не просто мало заробляють, а мають звужені можливості працевлаштуватися. Менш актуальними респонденти вважають проблеми із доступністю громадського транспорту (більшість з досліджуваних громад знаходяться в радіусі сполучення з містами), також опитані не бачать особливої загрози у відсутності постійної роботи. На тлі серйозного сприйняття безробіття це вказує на те, що частина населення має тимчасову, сезонну роботу або працює в неформальному секторі. Питання мобільності та стабільності зайнятості в період війни сприймаються як вторинні: люди більше переймаються тим, як вижити, ніж довгостроковою стабільністю. При цьому доволі оптимістично респонденти дивляться на проблему доступності закладів торгівлі та якості обслуговування, отже торгівля в числі перших адаптується до місцевих потреб та викликів війни.

За пірамідою Маслоу, коли базові потреби хоча б частково задоволені, на перший план виходять потреби населення різних вікових категорій та подолання соціальної нерівності. Недаремно серед соціальних проблем респонденти виділили не вирішеність проблем старшого покоління та людей з інвалідністю/інклюзивністю, не вирішеність проблем молоді (місцеві програми розвитку), а також нерівність в доходах населення громад (рис. 5). Цей факт є свідченням недостатності інфраструктури соціальної підтримки, браку доступного середовища, соціальних послуг, дієвих програм розвитку і реабілітації, що неприпустимо як зараз, так і у повоєнний період. Занепокоєння проблемами молоді вказує на існуючий відтік молоді через брак освітніх можливостей, робочих місць або інфраструктури. Респонденти стурбовані обставиною нерівномірності заробітків різними

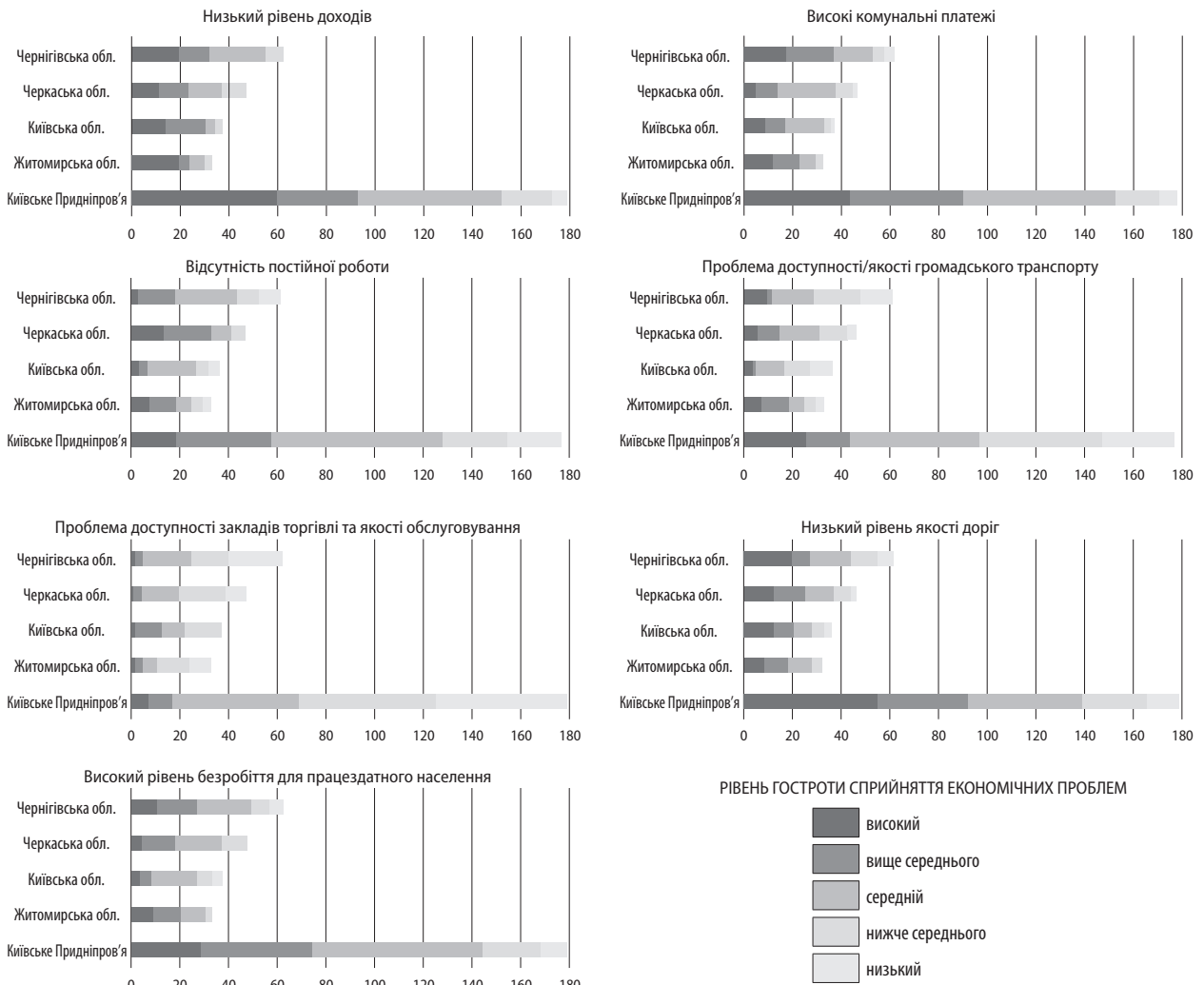

Рис. 4. Оцінювання респондентами гостроти економічних проблем розвитку громад, осіб

групами населення і у різних сферах, що породжує соціальну напругу та знижує згуртованість громад.

Менш значимими виявилися проблеми безпеки — пересування пішки або велосипедом та наявність укриттів. Облаштування укриттів вже декілька років поспіль знаходиться на жорсткому контролі діяльності місцевих рад і держави. Але менша увага до проблем безпеки може свідчити про звикання до ризиків і певну недооцінку потенційних загроз. Позитивно, за думкою опитаних, виглядає і ситуація із доступністю закладів освіти і культури — очевидно, що освіта і культура в регіоні здатні працювати як інструменти кризової терапії.

Питання оцінки житлового і комунального благоустрою для обраних громад також було дуже важливим, тим більше, що повномас-

штабне вторгнення стало причиною масштабних руйнувань інфраструктури життєзабезпечення. 60 % опитаних схильні оцінити загальну побудову облаштованість їхнього життя як середню — непогану, але й ненайкращу. Комфорт місцевих мешканців визначається наявністю базових елементів благоустрою — газифікації поселень, холодного водопостачання, каналізації, організованого вивозу сміття. Великий відсоток «середніх» оцінок демонструє, що люди протягом війни сформували більш гнучкі критерії оцінки якості життя. Тим не менш, відчуття серйозних дефіцитів в комунальних послугах характерні для 13 % респондентів. Вдвічі більша кількість опитаних оцінює стан благоустрою життя позитивно. При цьому різниці між міськими і сільськими жителями в думках не виявлено (рис. 6).

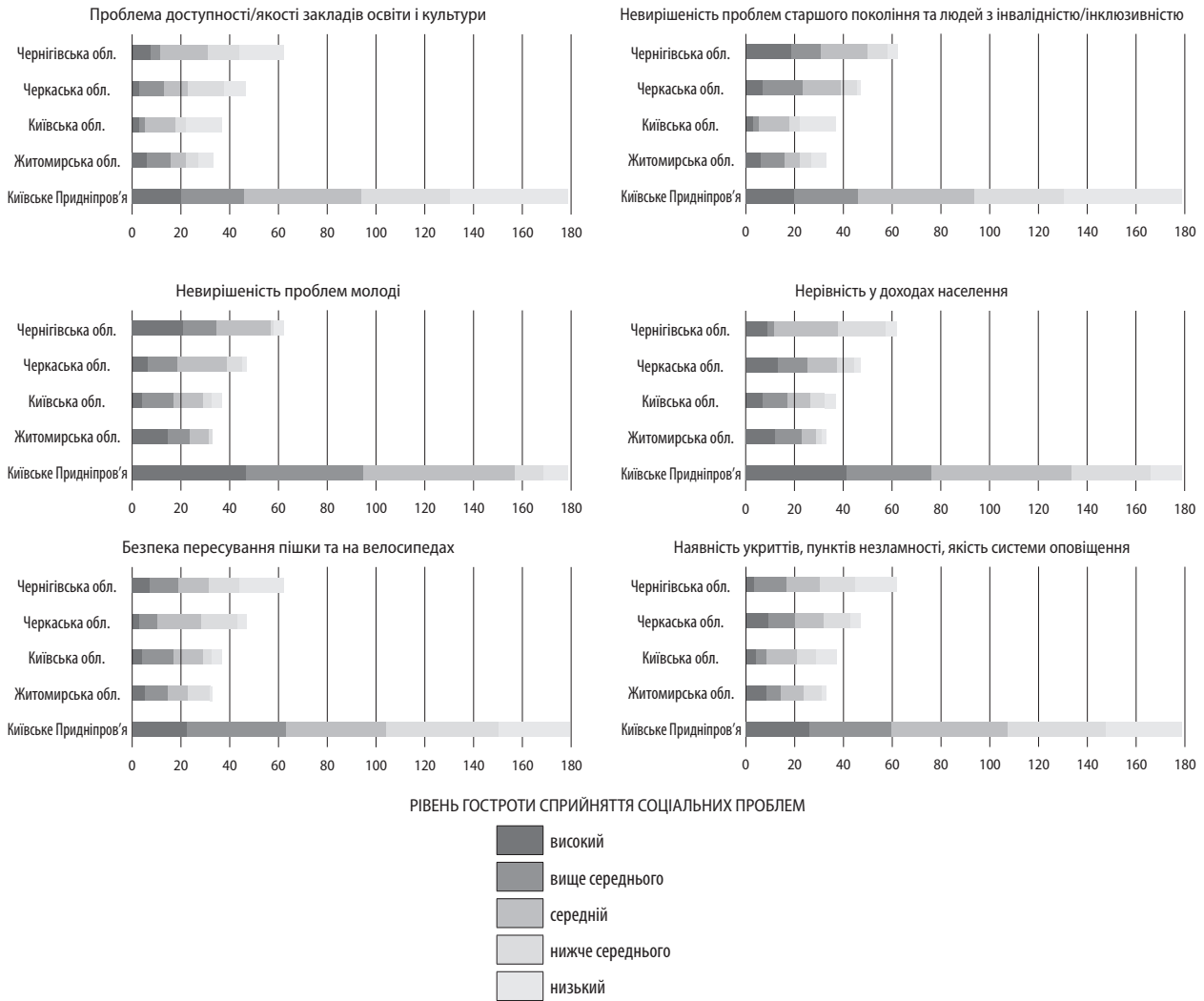

Рис. 5. Оцінювання респондентами гостроти соціальних проблем розвитку громад, осіб

Рівень житлового і комунального благоустрою Вашого населеного пункту

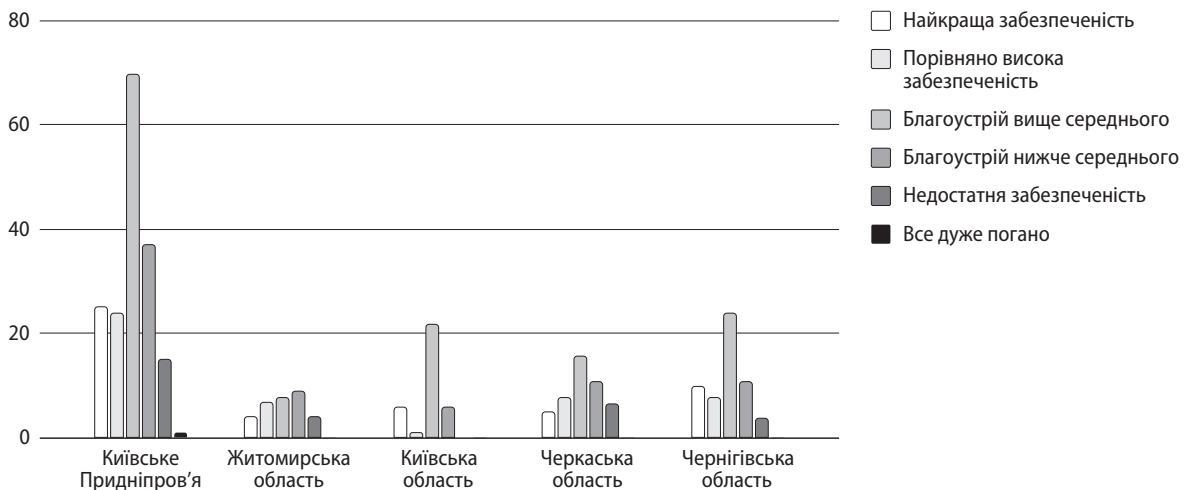

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви оцінюєте елементи житлового і комунального благоустрою вашого населеного пункту?» (по шкалі від 0 до 5, де 0 — «все дуже погано», а 5 — «найкраща забезпеченість»), осіб

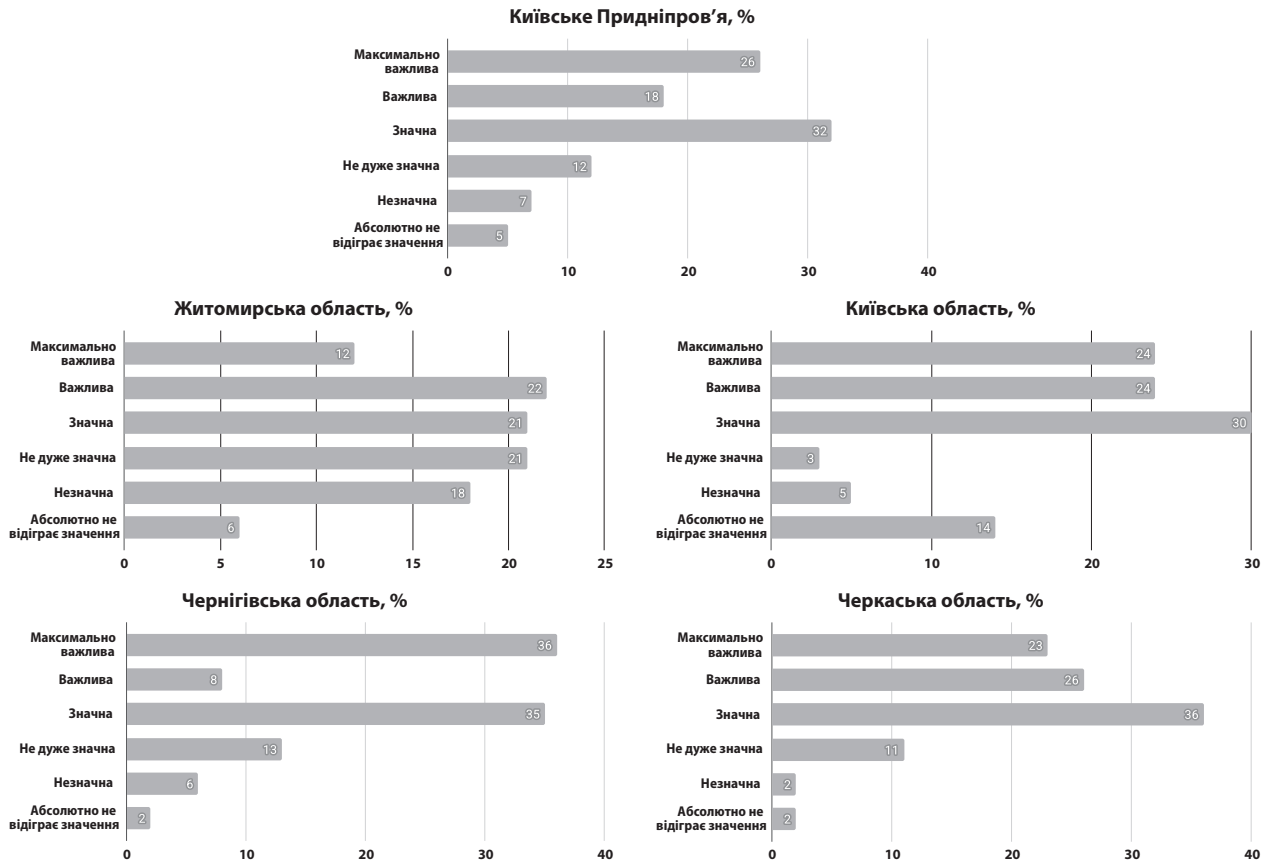

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте роль сільського господарства у житті вашої громади?», %

Наступний ряд питань анкети було присвячено ролі сільського господарства і змінам у ньому протягом війни. Першим було питання: «Як Ви оцінюєте роль сільського господарства у житті Вашої громади?». Майже три чверті опитаних (76 %) оцінили роль сільського господарства як важливу для їхньої громади (рис. 7). Очевидно, що ця галузь була і залишається важливим джерелом робочих місць, доходів та економічної активності, зокрема у домашніх господарствах (неформальна зайнятість) або супутніх галузях переробки, транспортування, збереження і торгівлі. Вона є і частиною культурної ідентичності громад, традицій і способу життя мешканців. Частка тих, хто високо оцінює роль сільського господарства очікувано більша в аграрній Черкаській області, що має найпривабливіші умови для розвитку рослинництва і тваринництва, найменша (55 %) — у Житомирській.

За оцінкою респондентів, після початку війни роль сільського господарства в забезпеченні життєдіяльності родин залишилася приблизно на тому ж рівні, що й до війни, або трохи

збільшилася (рис. 8). Водночас у громадах Чернігівської і Черкаської областей відчутною була частка тих, хто відчув зростання ролі аграрної діяльності у своєму житті, що свідчить про прагнення самозабезпечення продовольством або започаткування власного агробізнесу.

Питання «Чи займаєтесь Ви сільським господарством для задоволення власних потреб чи з метою заробітку?» стосується мотивації та

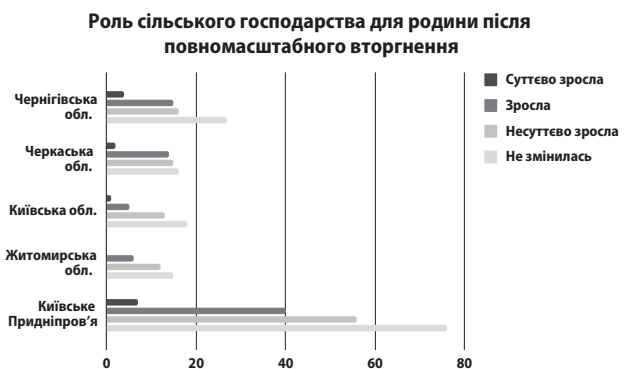

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Як змінилась роль сільського господарства для Вашої родини після повномасштабного вторгнення рф?», осіб

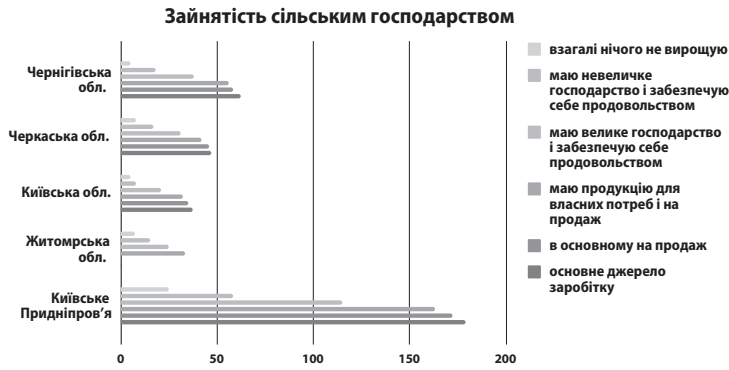

Рис. 9. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи займаєтесь Ви сільським господарством для задоволення власних потреб чи з метою заробітку?», осіб

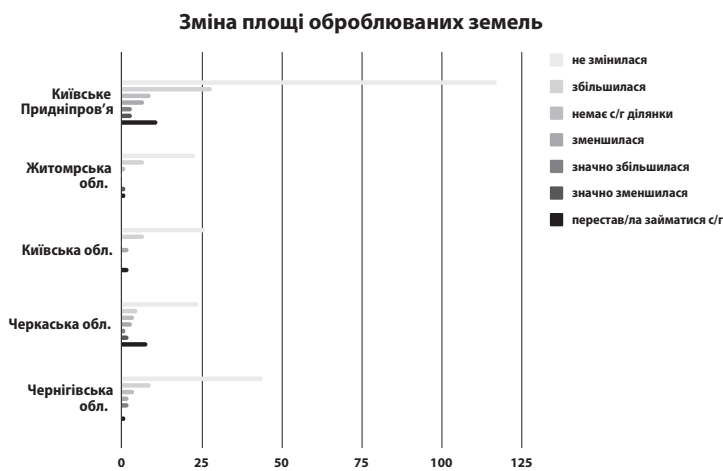

Рис. 10. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи змінилась площа Ваших оброблюваних сільськогосподарських земель після початку повномасштабного вторгнення рф?», осіб

цілей ведення сільського господарства. Відповіді демонструють, що 14 % опитаних не займаються сільським господарством зовсім, зокрема для особистих потреб, отже — покладаються на магазини та ринки. Понад 50 % респондентів мають своє господарство, але вирощують продукцію для власних потреб (рис. 9). Лише приблизно у 10 % респондентів сільське господарство — важливе або єдине джерело доходів, ці люди займаються вирощуванням рослинної чи тваринної продукції у комерційних цілях або є зайнятими на великих агропідприємствах.

Щодо динаміки змін після повномасштабного вторгнення, то 65 % респондентів констатували, що площа оброблюваних ними земель залишилася сталою (рис. 10). Приблизно п'ята частина опитаних вказала на зменшення або на значне зменшення земель. Дуже незначний відсоток тих, хто проводить свою нинішню

сільськогосподарську діяльність на розширених угіддях (6 %). Отже, особисті селянські господарства зберігають відносну стабільність. Водночас жоден з опитаних не повідомив про те, що у період війни він розпочав займатися сільськогосподарською діяльністю, хоча такий варіант відповіді було запропоновано.

Як змінився різновид вирощування сільськогосподарських культур та розведення видів тварин після повномасштабного вторгнення рф? 53 % респондентів зазначили, що характер їхньої сільськогосподарської діяльності не змінився — вони продовжують вирощувати ті ж самі види культур і тварин, що і до війни. Близько 17 % опитаних рапортують про зменшення кількості вирощуваних культур, вдвічі менше кажуть про збільшення кількості видів. Найменший відсоток тих, хто пережив повну або часткову заміну розведених видів тварин (3 %). Отже, адаптаційні стратегії агровиробників спрямовані на збереження традиційної структури. Це може свідчити про намагання людей зберегти наявні компетенції та навички, консервативний підхід до господарювання в умовах невизначеності, обмежені можливості через нестачу ресурсів.

Тренд до скорочення кількості вирощуваних культур скоріше за все вказує на спрощення виробництва і концентрацію на рентабельних видах, а також про можливі втрати ресурсів (землі, обладнання, робочої сили) внаслідок війни, адаптацію до нових логістичних реалій. У свою чергу, тваринництво виявляється найменш схильним до змін, що пов'язано з більш складною його переорієнтацією, довшими циклами виробництва, вищими початковими інвестиціями для зміни спеціалізації. Відповіді респондентів відображають обережну адаптивну поведінку, де домінує стратегія збереження поточної господарської діяльності.

Аналіз графіків розподілу відповідей на питання «Які види сільськогосподарських культур та тварин Ви вирощуєте та з якою ціллю?» дозволяє побачити, що в умовах воєнного часу пріоритетом для багатьох стає забезпечен-

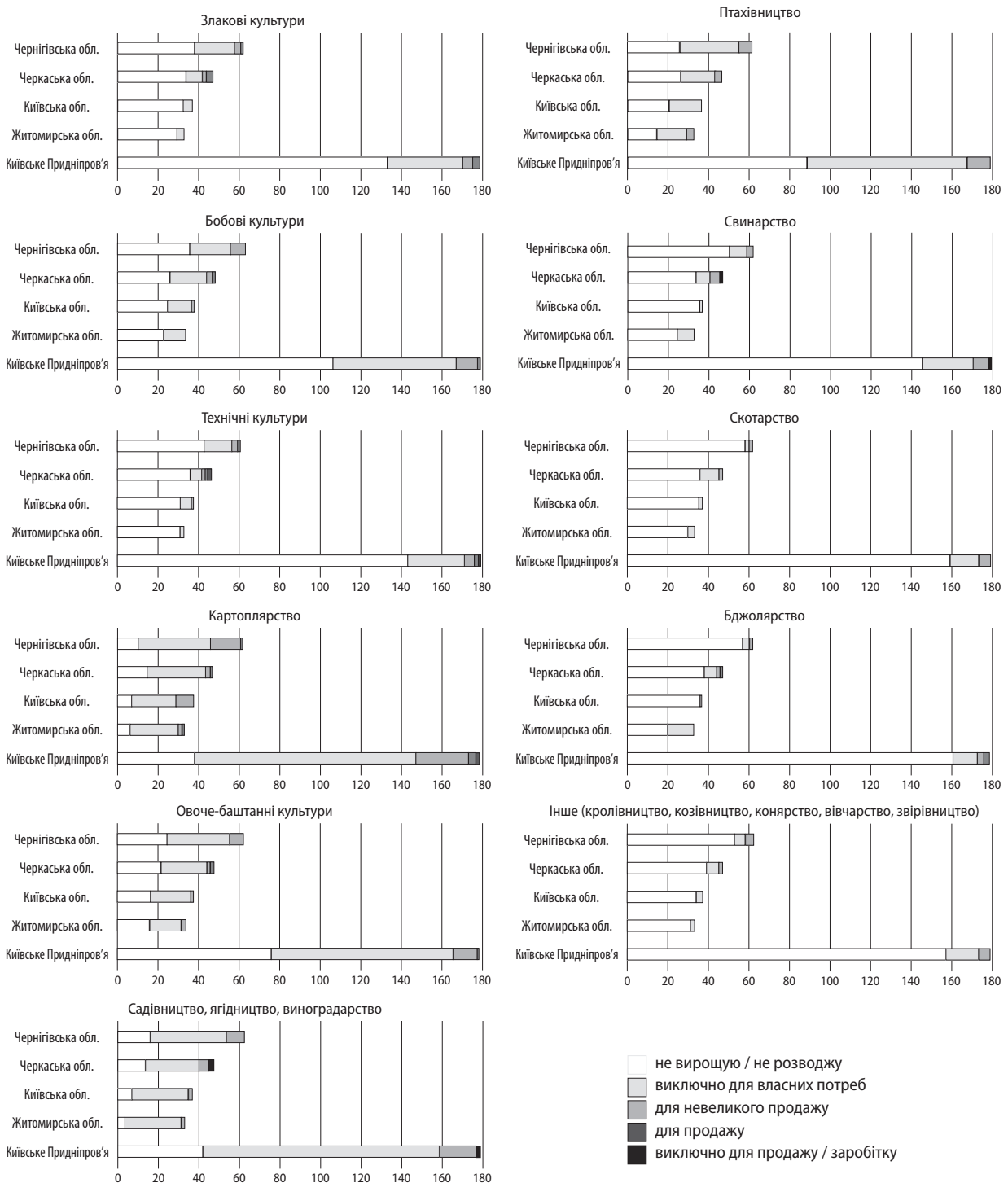

Рис. 11. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Які види сільськогосподарських культур та тварин Ви вирощуєте та з якою ціллю?», осіб

ня базових продовольчих потреб родини за найменших ризиків. Наприклад, домінування картоплярства та садівництва «для власних потреб» свідчить про значну роль підсобних господарств у формуванні добробуту родин. Картопля є культурою з високою поживністю,

відносно простою агротехнікою та можливістю тривалого зберігання. Садівництво та ягідництво забезпечують вітаміни та можливість заготівлі на зиму (рис. 11).

Незначною є частка тих респондентів, які зовсім ніяк не розпоряджаються землею як сіль-

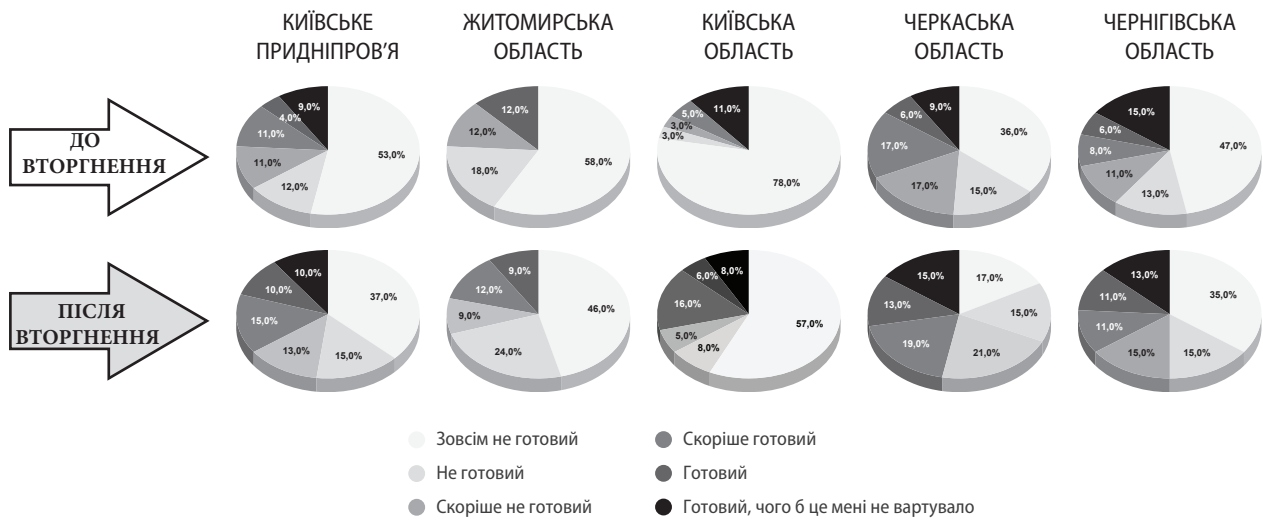

Рис. 12. Наміри респондентів щодо переїзду «до» і «після» початку повномасштабного вторгнення, %

ськогосподарським активом. Лівова частка опитаних вирощує щось або займається розведенням тварин для власних потреб. Культурама, які повідомлені респондентами як такі, що йдуть на продаж, є картопля (особливо у господарствах Чернігівської, Київської областей), овоче-баштанні (Чернігівська обл.), бобові (Чернігівська, Черкаська обл.), злакові (Черкаська обл.). Також сюди можна віднести продукцію садівництва — фрукти, ягоди, які вирощуються населенням на власних ділянках. Це має важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки місцевих громад, а також доступу до доходів і засобів існування.

Що стосується виробництва продукції тваринництва, то опитані повідомили, що вони утримують переважно птицю, рідше згадували про свиней, ще менше — про худобу. Про доходи від тваринництва в досліджуваних громадах повідомила ще менша частка респондентів, хоча така галузь як бджільництво (Чернігівська і Черкаська області) була позначена як комерційна — пасічництво продовжує розвиватися попри воєнні загрози. Загалом, опитані не повідомляють про зайнятість у видах діяльності з тривалим циклом виробництва, галузях з високими потребами ручної праці, що зрозуміло для воєнного часу, але в майбутньому може вплинути на розбалансування місцевих аграрних ринків.

Найважливіший індикатор якості життя населення — це бажання людей залишатися вдома або переїхати в інше місце, що у період війни

підсилено фактором постійної небезпеки і спостереженнями за обстрілами чи передислокацією військ супротивника. Саме тому останні два питання анкети були присвячені питанням змін у міграційних намірах мешканців протягом війни. Відповідями на запитання «Оцініть рівень Вашої готовності до переїзду в інший населений пункт до повномасштабного вторгнення рф» респонденти зафіксували існування значних відмінностей у намірах, які були у них до і після повномасштабного вторгнення.

Частка мешканців, хто однозначно прагне шукати нову домівку значно поменшала: наміру переїхати до 2022 р. не мали 53 % респондентів, після війни — 37 % в середньому по Київському Придніпров'ю (рис. 12). Серед інших слід виділити громади Черкаської області, які не пережили тимчасову окупацію, але в яких до війни лише третина, а після вторгнення 17 % респондентів не думали про ніякий переїзд. Решта респондентів вочевидь думають про це, а більш ніж чверть наразі готова переїхати. Набагато менш мобільними (принаймні у намірах) виглядають також представники громад Київської та Чернігівської областей, вони виявилися більш прихильними до своїх рідних місць. Міграційні наміри респондентів з Житомирської області змінилися найменше. Там відповіді «Готовий до переїзду, чого б це мені не вартувало» не було надано зовсім. Загалом, міграційні настрої на залишення власних домівок посилюються незалежно від близькості до державного кордону з агресором чи досвіду окупації.

Висновки

Незважаючи на те, що аграрна сфера зазнала серйозних втрат, її фундаментальні характеристики (децентралізована природа виробництва, можливість змінювати локації робіт, технологічна гнучкість, сезонність, життєва необхідність продукції, наявність стабільного попиту) роблять її стійкішою до кризових умов порівняно з іншими галузями.

За умов сьогодення очевидно стала ціла низка трендів:

- Травматичний досвід війни змушує людей шукати більш передбачувані і стабільні сфери діяльності, часто в містах або за кордоном. Через це кількість тих, хто бачить себе в декількох сферах діяльності вдвічі більше за тих, хто не бачить себе в жодній. Низький відсоток тих, хто бажає займатися сільським господарством може свідчити як про реальні побоювання втрат внаслідок повторного вторгнення або обстрілів, так і про погану інформованість про реальні можливості в аграрній сфері або обслуговуючих галузях. У цілому війна звузила можливості працевлаштування.

- Базові економічні потреби чітко домінують над питаннями комфорту та стабільності. Економічні проблеми, які позначені респондентами як пріоритетні, тісно пов'язані між собою, що вказує на необхідність комплексного підходу до їх вирішення. Наявність безробіття серед найгостріших проблем вказує, що громадам потрібна стратегія соціально-економічного розвитку, спрямована на створення робочих місць, підтримку підприємства та перекваліфікацію населення.

- В умовах війни критерії якості життя кардинально змінюються — наявність електрики, води та безпеки стають важливішими за комфорт у довоєнному розумінні. Це пояснює позитивну оцінку респондентами стану благоустрою в громадах всіх областей.

Резильєнтність аграрної сфери Київського Придніпров'я зберігається завдяки гнучкості до-

могосподарств, диверсифікації форм зайнятості та децентралізованій структурі агровиробництва. Маркером соціальної резильєнтності є те, що більшість опитаних високо оцінює роль сільського господарства у житті своєї родини: домогосподарства значною мірою спираються на аграрну діяльність вдома і меншою мірою — у комерційних цілях, при цьому домінуючими видами є виробництво картоплі й овочів та вирощування птахів і (меншою мірою) свиней чи худоби. Це пояснюється меншими витратами на утримання, швидшим обігом капіталу, можливістю евакуації господарства (за необхідності) тощо.

Війна стала каталізатором змін у міграційних настроях: простежується зростання готовності респондентів обрати собі інше місце проживання незалежно від досвіду окупації чи віддаленості від фронту. Особливо критично це для Черкаської області — одного з аграрних лідерів України, оскільки через відтік людей скорочується кількість кваліфікованих кадрів, руйнуються сімейні господарства, що у майбутньому буде означати зміни як в структурі виробництва, так і в діяльності інших сфер. В цілому Київське Придніпров'я може зіткнутися з необхідністю географічного перерозподілу аграрного виробництва — від регіонів з потенційно високою міграцією до більш безпечних територій. Отже, просторова політика має бути спрямована на збалансування між збереженням виробничих потужностей в традиційних аграрних регіонах та розвитком нових центрів сільськогосподарського виробництва. Майбутні дослідження варто спрямувати на дослідження можливостей формування нових зон сільськогосподарської активності.

Ключовим чинником стійкості є активність місцевих органів влади та соціальний капітал громад. Там, де є сильні горизонтальні зв'язки, волонтерський рух та інклюзивне управління, громади демонструють вищу адаптивність до кризових умов.

Література [References]

1. Marushchinets, A.V. (2015). Sectoral and territorial transformation of the agricultural sphere of the Kyiv Dnieper Region. *Ukrainian Geographical Journal*, 1: 42–49 [In Ukrainian]. [Марушинець А. В. (2015). Галузево-територіальна трансформація аграрної сфери Київського Придніпров'я. *Український географічний журнал*. 1: 42–49].
2. Adam-Hernández, A., & Harteisen, U. (2019). A Proposed Framework for Rural Resilience—How can peripheral village communities in Europe shape change? *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural. Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, 28: 7–42. URL: <https://www.redalyc.org/journal/296/29662606001/html/>.
3. Steiner, A., & Atterton, J. (2015). Exploring the Contribution of Rural Enterprises to Local Resilience. *Journal of Rural Studies*. Vol. 40 : 30–45. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.05.004>.

4. Baranovskyi, M. O., & Baranovska, O. V. (2021) Rural areas of Ukraine in unfavorable conditions: approaches to delimitation, features of development. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Geographical Sciences"*, 15: 9–16 [In Ukrainian]. [Барановський М. О., Барановська О. В. (2021). Сільські території України у несприятливих умовах: підходи до делімітації, особливості розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки*. 15: 9–16]. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-1>
5. Malchykova, D. (2015). The taxonomy of regional forms of territorial organization for the needs of planning of rural areas. *Human Geography Journal*, 19 (2):13–18 [In Ukrainian]. [Мальчикова Д. (2015). Таксономія регіональних форм територіальної організації для потреб планування територій сільської місцевості. *Часопис соціально-економічної географії*. 19(2): 13–18.]
6. Nahirna, V. P., & Rudenko, L. G. (2025). Spatial and Functional Dynamics of Suburban and Rural Zones in the Kyiv Metropolitan Area amid Global and Military Challenges. *Ukrainian Geographical Journal*, 2: 47–58. [In Ukrainian]. [Нагірна В. П., Руденко Л. Г. (2025). Зміни у функціональній визначеності приміської сільської місцевості Київського метрополіса в умовах глобальних трансформацій і воєнних викликів. *Український географічний журнал*. 2 : 47–58]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02.047>
7. Gukalova, I. V. (2023). Demographic and Social Factors of Rural Development in Ukraine: Trends in Change. *Ukrainian Geographical Journal*, 2: 35–47 [In Ukrainian]. [Гукалова І. В. (2023). Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Український географічний журнал*. 2 : 35–47.]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.035>
8. Volovyk, L. M. (2019). Features of agribusiness development in the capital region (case study of Kyiv region). Materials of the VIII All-Ukrainian scientific-practical conference (with international participation) "Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions" (October 3–4, 2019), Kherson, Publishing House "Helvetica." P. 57-60. [In Ukrainian]. [Воловик Л. М. Особливості розвитку агробізнесу столичного регіону (на прикладі Київської області). Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (3–4 жовтня 2019 р.), Херсон, Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 57-60.]
9. Dotsenko, A. I. (2017). Rural settlement in the Kyiv region and problems of its development. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Geographical Sciences"*, 4: 43–49 [In Ukrainian]. [Доценко А. І. (2017). Сільське розселення в Київському регіоні та проблеми його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки*. 4: 43–49].
10. Dembitsky, S., Zlobina, O., Kostenko N. et al. (2024) Ukrainian society in wartime. The year 2024: Collective monograph, Kyiv, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 450 p. [In Ukrainian]. [Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. К.: Ін-т соціології НАН України, 2024. 450 с.]
11. Zlobina, O. G. (2024). Stressful conditions of the Ukrainian population in the context of war: socio-group analysis: Based on materials from a report at a meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 20, 2024. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6: 49–56. [In Ukrainian]. [Злобіна О. Г. (2024). Стресові стани населення України в контексті війни: соціально-груповий аналіз: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 20 березня 2024 року. *Вісник Національної академії наук України*, 6: 49–56].
12. Libanova, E. (2023). Ukraine's Demography in the Second Year of the Full-Fledged War. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraines-demography-second-year-full-fledged-war>
13. Kaplan, Yu., Skvortsova, V., Valevsky, O. et al. (2024). The state of civil society development in Ukraine in 2023–2024: analytical report. Ed. by V. Potapenko, Yu. Kaplan, Yu. Tishchenko, V. Tokman. Kyiv, NISD, 47 p. [In Ukrainian]. [Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023–2024 роках : аналіт. доп. Каплан Ю., Скворцова В., Валєвський О. та ін.; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан, Ю. Тищенко, В. Токмана. К.: НІСД, 2024. 47 с.] DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.15>
14. Razumkov Center. (2025). "Ukraine's Red Lines": Public Opinion and National Beliefs (April–May 2025). [In Ukrainian]. [Разумков Центр. (2025). «Червоні лінії України»: громадська думка і національні переконання (квітень–травень 2025 р.)] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chervoni-linii-ukrainy-gromadska-dumka-i-natsionalni-perekonannia-kviten-traven-2025r>
15. Foreign policy and security. The mood of Ukrainian society. Results of a nationwide survey. New Europe Center (2024). [In Ukrainian]. [Зовнішня політика і безпека. Настрої українського суспільства. Результати загальнонаціонального опитування. Центр «Нова Європа». Грудень 2024.] URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/326/Annual-Opinion-Poll-Results_ukr_print.pdf
16. Trends in trust in social institutions in 2021–2024 (2024). Press release. Kyiv International Institute of Sociology. [In Ukrainian]. [Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках. Прес-реліз. Київський міжнародний інститут соціології, 2024]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
17. Questionnaire "Resilience of the agricultural sector" [In Ukrainian] [Анкета «Резильєнтність аграрної сфери»] URL: <https://surl.li/tsumxz>

18. Sample Calculator. Sociological Research Laboratory of VNTU. [In Ukrainian]. [Калькулятор вибірки. Лабораторія соціологічних досліджень ВНТУ.] URL: <https://socio-lab.vntu.edu.ua/download/Calculator.html>
19. Gukalova, I. V., Pokliatskiy, S. A., Kushnir, A. S., Leiberiuk, O. M., & Shvaiko, V. M. Resilience of the Agrarian Sector during Wartime (questionnaire survey): Cases of Individual Communities in Kyiv Prydniprovya Region through Residents' Perceptions. 27 October 2025. [In Ukrainian]. [Гукалова І. В., Покляцький С. А., Кушнір А. С., Лейберюк О. М., Швайко В. М. Стійкість аграрної сфери в умовах війни (анкетне опитування): приклади окремих громад Київського Придніпров'я у сприйнятті мешканців. 25 жовтня 2025 р.]. URL: <https://storymaps.arcgis.com/stories/451eeb7eb2d34bfaa5e58702ae815ce8>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2025,

прийнята до друку 12.11.2025.

Gukalova, I. V.

Pokliatskiy, S. A.

Leiberiuk, O. M.

 0000-0002-4664-4480, 0000-0001-5602-9898, 0000-0002-0931-5055,

Shvaiko, V. M.

Kushnir, A. S.

 0000-0002-5457-5569, 0000-0001-8995-1467

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Social Preconditions for the Transformation of Household Farming Practices in Communities of Kyiv Prydniprovya Region During the War

UDC 631.1:316.42(477.41/42)(045)

The full-scale Russian invasion has posed serious challenges to the development of the agricultural sector and to the quality of life of inhabitants in specific territorial communities of the Kyiv Prydniprovya region, particularly those affected by temporary occupation or located in zones of constant shelling, thereby necessitating an examination of their resilience to these impacts. The study aims to generalize the results of the perceptual assessment of agricultural development potential and the significance of the agricultural sector for households, and to investigate the peculiarities of residents' adaptation through the lens of their perception of local problems, analysis of aspects significant for their quality of life, and migration intentions before and after the full-scale Russian invasion. The research is based on the analysis of survey data from respondents representing the involved communities. The survey results indicate that the war catalyzed the narrowing of labor-market opportunities, changes in attitudes toward agriculture, and the expansion of agriculture's role in ensuring family welfare. The agricultural sector in all four regions remains relatively stable: the majority of the population continues to cultivate land in the same areas on their farms. It does not significantly change either the structure of crops or the types of domestic animals, if they are kept. The trend toward a slight reduction in the number of cultivated crops indicates the simplification of production and a concentration on profitable types. The traumatic experience of war forces people to abandon animal husbandry and seek more predictable and stable spheres of activity outside agriculture. Quality-of-life assessment criteria shift in favor of ensuring basic needs: the availability of electricity, water, and security becomes much more important than comfort (extended assessment of amenities) in the pre-war understanding. Respondents' migration sentiments across the region during the pre-war and wartime periods shifted toward a greater proportion wishing to change their current place of residence and relocate. This desire does not depend directly on the presence or absence of occupational experience; in particular, respondents from the Cherkasy region were the most willing to move to the other areas. Therefore, the Kyiv Prydniprovya region may require a geographical redistribution of agricultural production from areas with potentially high rates of population migration to safer territories. Future research should focus on the potential for possible agricultural "recolonization."

Keywords: *agricultural sector sustainability, Russian-Ukrainian war, quality of life, questionnaire survey, households, territorial communities, Kyiv Prydniprovya Region.*

For citation:

Gukalova, I. V., Pokliatskiy, S. A., Leiberiuk, O. M., Shvaiko, V. M., & Kushnir, A. S. (2025). Social Preconditions for the Transformation of Household Farming Practices in Communities of Kyiv Prydniprovya Region During the War. *Ukrainian Geographical Journal*, 4(132): 65–80. [In Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.04.065>

Copyright © 2025 Publishing House *Akademperryodyka* of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The article is published under the open access license CC BY-NC-ND license

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>